

Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.

САЯСИЙ ПАРТИЯНЫН НЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИ

Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.

СУЩНОСТНЫЕ ПРИЗНАКИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ

E. Kochkarova, B. Rysmendeev, A. Osmonova, A. Ormonova

ESSENTIAL FEATURES OF A POLITICAL PARTY

УДК: 342.321(575.2) (04)

Макалада саясий партиялардын негизги белгилери каралат. Саясий партиянын кош табияты өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ экени белгиленген. Бир жагынан саясий партия жарандардын демилгеси менен түзүлгөн ыктыярдуу өзүн-өзү башкаруучу өкмөттүк эмес коомдук бирикме. Экинчи жагынан, партиянын негизги максаты анын коомдун саясий турмушуна катышуусу болуп санала тургандыгы башка коомдук бирикмелерге салыштырмалуу саясий партияны түзүүнүн тартибин жана ишмердүүлүгүн укуктук жактан катуу жөнгө салуунун зарылдыгын аныктайт. Партиялык иштин негизги мазмуну – саясий бийлик учун партиялар аралык мелдеши. Саясий партиянын маанилүү белгилери анын ар кандай аныктамаларында кыскача чагылдырылган. Ошол эле учурда юридикалык жана саясат таанууда саясий партиянын жалпы кабыл алынган аныктамасы жок. Дүйнөлүк саясат таанууда партиянын көптөгөн аныктамаларынын ичинен шайлоо, структуралык, функционалдык, структуралык-функционалдык.

Негизги сөздөр: саясий партиялар, мамлекет, парламентаризм, жарандык коом, саясий система, укуктук мамлекет, демократиялык мамлекет, көп партиялуу система.

В статье рассматриваются существенные признаки политических партий. Указывается, что двойственная природа политической партии имеет свои особенности. С одной стороны, политическая партия является добровольным самоуправляющимся негосударственным общественным объединением, создаваемым по инициативе граждан. С другой стороны, тот факт, что основным предназначением партии является ее участие в политической жизни общества, обуславливает потребность в более жестком, по сравнению с иными общественными объединениями, в правовом регулировании порядка создания и деятельности политической партии. Основным содержанием деятельности партий является межпартийное соперничество за политическую власть. Существенные признаки политической партии находят свое сжатое выражение в ее различных определениях. При этом общепризнанного определения политической партии в правовой и политической науке нет. Среди множества определений партии в мировой политической науке наибольшее распространение получили электоральное, структурное, функциональное, структурно-функциональное.

Ключевые слова: политические партии, государство, парламентаризм, гражданское общество, политическая система, правовое государство, демократическое государство, многопартийность.

The article examines the essential features of political parties. It is indicated that the dual nature of a political party has its own characteristics. On the one hand, a political party is a voluntary self-governing non-governmental public association created on the initiative of citizens. On the other hand, the fact that the

main purpose of a party is its participation in the political life of society determines the need for stricter, compared to other public associations, legal regulation of the procedure for the creation and activities of a political party. The main content of party activity is inter-party competition for political power. The essential features of a political party find their concise expression in its various definitions. At the same time, there is no generally accepted definition of a political party in legal and political science. Among the many definitions of a party in world political science, the most widely used are electoral, structural, functional, structural-functional.

Key words: political parties, state, parliamentarism, civil society, political system, rule of law, democratic state, multi-party system.

Саясий партиялардын табияты жана маңызы байыртадан бери эле кызуу илимий талкуулардын предмети болуп келген [1, 63-67-бб.]. Бул маселеге карата ар кандай ыкмаларды салыштырып талдоо өз алдынча бир катар кеңири монографиялык изилдөөлөрдүн предмети экенин айтсак жетиштүү болот [2]. Ошол эле учурда, укук таануучулардын көңүл чордону адатта саясий партиялар институтун жарандык коомдун түзүмдөрүнө же мамлекеттик укуктук институттарга таандык кылуу маселесине бурулган. Саясий партияларсыз демократия эффективдүү эмес демократия, анткени партиялар демократиялык саясий системанын негизги институттарынын бири болуп саналат [3, 8-б.]. Модернизацияланган коомдо жарандар партиялардын ичиндеги активдүүлүк үчүн барган сайын азыраак мейкиндикти калтырып жатканына карабастан, акыркылар демократиянын чептеринин бири бойдон калууда. Партиялар өздөрүнүн төмөндөшүнө бет алган жок, алар коом менен бирге өзгөрүп, структурасын жаңылоодо жана функцияларын кайра бөлүштүрүүдө. Демек, аларды укуктук жөнгө салуу үчүн принципалдуу мааниге ээ болуп «саясий партия» түшүнүгүнүн ушундай укуктук аныктамасын түзүү саналат, бул партияларды укуктун конкреттүү субъекти катары коомдук бирикмелердин бардык башка түрлөрүнөн айырмалоого мүмкүндүк берет, бирок мыйзам чыгаруучу үчүн «саясий партиялардын институтун мыйзамдуу түрдө жол-жоболоштуруу узак убакыт бою кыйын болуп келген», анткени «өзүнүн келип чыгышы, ишмердүүлүгүнүн чөйрөсү, функционалдык максаты ж.б. партиялар мамлекеттик-укуктук категорияга караганда көбүрөөк социалдык-саясий категория болуп саналат» [4,

9-б.]. Ошол эле учурда саясий партиялардын максатары жана алардын коомдук-саясий турмуштагы ролу жөнүндөгү ойлор такыр башкача. Конституцияларда да, көбүнчө айрым өлкөлөрдүн саясий партиялар жөнүндө атайын мыйзамдарында да камтылган ар кандай аныктамаларда [5, 10-267-б.], коомдук бирикмеге саясий партиянын сапатын берген бир катар жалпы белгилерин аныктай алабыз. Теориялык жоболорду ченемдик акт менен консолидациялоо укуктук жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылат, демек, «саясий партия» укуктук түшүнүгү саясат таануу тарабынан түзүлгөн түшүнүктөр менен толук бирдей боло албайт.

Саясий партиянын кош мүнөзү өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ. Бир жагынан саясий партия жарандардын демилгеси менен түзүлгөн ыктыярдуу өзүн-өзү башкаруучу өкмөттүк эмес коомдук бирикме. Экинчи жагынан, партиянын негизги максаты анын коомдун саясий турмушуна катышуусу болуп санала тургандыгы башка коомдук бирикмелерге салыштырмалуу саясий партияны түзүүнүн тартибин жана ишмердүүлүгүн укуктук жактан катуу жөнгө салуунун зарылдыгын аныктайт. Партиялык иштин негизги мазмунун саясий бийлик үчүн партиялар аралык атаандаштык түзөт [4].

Саясий партиянын маанилүү белгилери анын ар кандай аныктамаларында кыскача чагылдырылган. Ошол эле учурда юридикалык жана саясат таанууда саясий партиянын жалпы кабыл алынган аныктамасы жок.

Дүйнөлүк саясат таанууда партияга берилген көптөгөн аныктамалардын ичинен электоралдык, функционалдык жана структуралык-функциялык аныктамалар кеңири колдонулат. Мисалы, «шайлоого активдүү катышкан жана анын аркасында өз талапкерлерин мамлекеттик бийлик органдарына жылдыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон саясий топ» деп аныкталат [6, 64-б.]. Мында саясий партиянын маңызы, биринчиден, саясатчылардын белгилүү бир тобунун бийликке келишин камсыз кылган электоралдык процесси менен байланышынан көрүнөт. Партияны аныктоого функционалдык мамиленин жактоочусу К.Лоусон саясий партия шайлоо аркылуу же шайлоодон тышкары элдин ыйгарым укуктарын же бир бөлүгүн кеңейтүүнү көздөгөн жеке адамдардын уюму экендигинен келип чыгат. бул институтка саясий үстөмдүк кылуу үчүн алардын.

Саясий партиянын концепциясын аныктоодо ар кандай теориялык жана методологиялык ыкмаларды мамлекеттик юристтер да, саясат таануучулар да түзүшөт. Ошол эле учурда саясий партия түшүнүгү, биринчи кезекте, бар же жок экени ишенимдүү түрдө белгилениши мүмкүн болгон юридикалык маанилүү белгилерди чагылдырат. Ушуга байланыштуу партия

түшүнүгүнүн жалпы мамлекеттик-укуктук маанисин чектөө позициясы (саясий партиялардын мамлекеттик, коомдук-саясий жана укуктук институттардын бүткүл системасы менен өз ара аракеттенүү позициясынан), саясий партиялардын конкреттүү укуктук аныктамасы укук тарап, укук тараптын конкреттүү билдирүү формасы олуттуу методологиялык мааниге ээ [4, 37-б.].

Саясий партиялардын укуктук концепциясын саясий жана социологиялык илимдер тарабынан түзүлгөн концепциялар менен толук идентификациялоонун мүмкүн эместиги саясий партиялар боюнча акыркы изилдөөлөрдө бир нече жолу белгиленген, анткени «тиешелүү теориялык жоболорду ченемдик актыга которууда, саясий партиялар, саясий жана социологиялык илимдер тарабынан түзүлгөн концепциялар менен толук айырмаланбайт» [7, 37-б.].

Заманбап юридикалык илимде саясий партия үчүн юридикалык жактан маанилүү критерийлерди аныктоонун ар кандай варианттары бар. Ю.А. Юдин, заманбап мыйзамдарды талдоо үч негизги квалификациялык белгини аныктоого мүмкүндүк берет, алардын жок дегенде бири жок болгон учурда коомдук бирикме кайсы бир партиянын укуктук сапатын жоготот [7]: бул саясий бийликти жана анын алкагында саясий бийликти басып алуу. конституциянын негизинде, саясий процесске катышуунун негизги максаты катары, жалпы саясий көз караштардын негизинде инсандарды бириктирүү, партиянын программасында камтылган баалуулуктардын белгилүү системасын таануу жана формалдуу туруктуу партиялык структуранын болушу.

А.С. Автономов саясий партияны мамлекеттик бийлик үчүн күрөш, аны жүзөгө ашыруу, аны ишке ашырууга катышуу, же аны ишке ашырууга конкреттүү шарттарда максималдуу мүмкүн болгон таасир көрсөтүү жолу менен өзү көрсөткөн таптын же социалдык топтун таламдарын коргогон жана ишке ашырган коомдук бирикме деп аныктайт; мамлекеттик органдын ичинде же анын тышында оппозицияда болуу [8, 221-б.]. Партиянын концепциясын аныктоодо Т.В. Шмачкова партияны түзүүчү 4 өзгөчөлүккө көңүл бурат: партиялык иштин идеологиялык багыты, бирикменин узак мөөнөттүү жана көп баскычтуу мүнөзү, бийликти алууга жана аны ишке ашырууга көңүл буруу жана бийликке кайрылуу, элдин колдоосу [9]. С.М. Барамидзе партияга мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү – коомдук бирикменин өз алдынча түрү катары, шайлоо бирикмеси, жалпы саясий көз караштардын негизинде жеке адамдарды бириктирген уюм, баалуулуктардын белгилүү системасын таануу, программада камтылган, негизги милдеттерди белгилеген программада камтылган белгилерди аныктайт. мамлекеттик саясаттын багыттары [10, 15-б.].

Г.А. Бидилдаева саясий партияга төмөнкүдөй юридикалык аныктаманы сунуштайт: «Саясий партия – бул конституциялык жол менен мамлекеттик бийликке жетүү жана аны ишке ашыруу үчүн коомдун саясий турмушуна катышкан, өзүнүн программасы бар туруктуу коомдук уюм» [11, 27-б.].

Маалыматка ылайык, Н.Т. Шерипов: «Партиялар калктын белгилүү бир бөлүгүнүн саясий эркин ишке ашыруу максатында түзүлөт жана мамлекеттин иштерин башкарууга катышууну алардын негизги милдети катары коюшат» [12, 120-б.].

Изилдөөчүлөрдүн салыштырма укукка арналган эмгектеринде саясий партиянын юридикалык маанидеги белгилеринин тизмегинин дагы кеңири варианттары бар. Атап айтканда, В.Е. Чиркин, мыйзамдарда чагылдырылган саясий партиянын маанилүү белгилеринин ичинен анын ыктыярдуу, өзүн-өзү башкаруучу, туруктуу жана автономдуу мүнөзүн, анын мүчөлөрүнүн ишенимдеринин жана максаттарынын жалпылыгын, партияны түзүүнүн фактору катары, партияны түзүүнүн негизги фактору катары көрсөтөт, пайда алуу максаттарын, демократиялык принциптерде жана ачык-айкындуулуктун негизинде өткөрүлгөн шайлоого катышуу аркылуу элдин саясий эркин калыптандырууга жана билдирүүгө көмөктөшүү [13, 104-б.].

Жогорудагы көз караштарды эске алуу менен саясий партиянын төмөнкүдөй негизги белгилерин аныктоого болот:

1. Партия коомдук бирикменин бир түрү, б.а. жалпы уставдык максаттарды ишке ашыруу үчүн жалпы кызыкчылыктардын негизинде бириккен жарандардын демилгеси боюнча түзүлгөн ыктыярдуу, өзүн-өзү башкаруучу түзүлүш. Укуктук системада саясий партиянын коомдук бирикменин жалпы түшүнүгү менен өз ара байланышы партияларга саясий партиялар жөнүндө атайын мыйзам менен жөнгө салынбаган көлөмдө коомдук бирикмелер жөнүндө мыйзамдардын талаптары баш ийүүсү менен көрсөтүлөт.

2. Партия өзүнүн уюштуруу-укуктук формасы боюнча мүчөлүк институтуна негизделген коомдук уюм болуп саналат. Ошентип, партиялык уюмдун негизин саясий партиянын мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелердин системасы түзөт, ал уюмдун ар түрдүү звенолорунун ортосунда белгилүү иерархиялык мамилелердин болушун, партиялык дисциплинаны жана анын мүчөлөрү тарабынан ыктыярдуу түрдө сакталган баш ийүүнү камсыз кылат. Мындан тышкары, партия убакыттын өтүшү менен уюмдун туруктуулугу менен айырмаланат - ал, эреже катары, белгисиз мөөнөткө түзүлөт, бул анын жамааттык саясий субъекттерден (шайлоо блокторунан) айырмасы, курамы жана жашоо узактыгы, тапшырмага жараша өз-

гөрөт.

3. Партия – мамлекеттик саясаттын субъектиси, ал идеологиялык иш-аракеттердин режими менен мүнөздөлөт. Партиянын максаттары жана милдеттери программалык документтерде жана шайлоо платформаларында формулировкаланып, партиянын саясий ишмердигинде ишке ашырылат. Саясий партиянын так аныкталган программасынын болушу партияны, бир жагынан, пикирлеш адамдардын коомчулугунан (клубдар, ийримдер бирикмелери), экинчи жагынан, негизинен өзгөрүлмөлөрдү жетекчиликке алган лоббисттик структуралардан айырмалайт.

4. Партия түз демократия институттарын пайдалануу аркылуу мамлекеттик органдарда өзүнүн саясий өкүлчүлүгүнө ээ болууну жана өз өкүлдөрү аркылуу башкарууга катышууну максат кылат. Партиянын саясий таасирин камсыз кылуунун жолу – ачык жана атаандаштык негизде ишке ашырылган жарандардын колдоосуна кайрылуу.

Бул юридикалык маанилүү белгилер саясий партиялар жөнүндө мыйзамдарда дайыма эле толук чагылдырыла бербейт. Мыйзам чыгаруучунун логикасы партиялардын ишмердигинин айрым илимий көз караштардан айырмаланышы мүмкүн болгон юридикалык жактан маанилүү аспектилерин белгилөөгө багытталган. Саясий партиянын ийгиликтүү концептуалдык аныктамасы анын бардык сапаттык мүнөздөмөлөрүн эң кичинекей нюанстарда бере алат, бирок ошол эле учурда бул мүнөздөмөлөр юридикалык жүккө ээ болбошу мүмкүн, мисалы, партияны «кызыкчылыктарды билдирген саясий уюм катары аныктоо. Алардын эң активдүү өкүлдөрүн бириктирген социалдык класстын же социалдык катмардын» [14, 33-34-бб.].

Мындан тышкары, саясий партиянын укуктук аныктамасы партиялар жөнүндө атайын мыйзамдары бар мамлекеттердин мыйзамдарында гана болушу мүмкүн. Бир катар чет өлкөлөрдө – Австрияда, Бельгияда, Испанияда, Португалияда, Финляндияда, Швецияда саясий партиялардын статусу конституциялык деңгээлде шайлоо системасынын пропорционалдуу моделин консолидациялоо менен түздөн-түз байланышкан. Кээ бир өлкөлөрдө саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жана шайлоону уюштуруу жана өткөрүү тартибин укуктук жөнгө салуу маселелери бирдиктүү мыйзамдын чегинде бириктирилген, мисалы, Мексикада – «Саясий уюмдар жана шайлоо процесси жөнүндө» федералдык мыйзам [15]. Саясий партиянын аныктамасы же кыска болушу мүмкүн, мисалы, Швециянын Конституциясында партия "өзгөчө ат менен шайлоого катышкан ар кандай бирикме же шайлоочулардын тобу" [15], же деталдуу, санды бөлүп көрсөтүү менен түшүнүлөт. Квалификациялык өзгөчөлүктөрүнөн, Германиянын Федеративдүү

Республикасынын саясий партиялары жөнүндөгү мыйзамга ылайык, партиялар – федерациянын же анын мамлекеттеринин биринин ичинде саясий эркин калыптанышына туруктуу же узак убакытка таасир этүүчү жана элдин өкүлчүлүгүнө катышууну каалаган жарандардын бирикмелери. Бундестагда же ландтагтардын биринде, эгерде мындай партиялар өздөрүнн ниеттерин маселеге болгон реалдуу мамилеси менен жана, атап айтканда, уюмдун өлчөмү жана туруктуулугу, мүчөлөрүнүн саны жана активдүү коомдук иш-чаралары менен жетиштүү кепилдеген шартта. Германиянын мыйзамдары да партияга жеке адамдар гана мүчө боло аларын белгилеген [5, 134-б.].

Ошентип, саясий партия түшүнүгүн аныктоого карата авторлордун ар кандай ой-пикирлерин жалпылоо жана Кыргыз Республикасындагы саясий партияларга карата мыйзамда белгиленген мүнөздөмөлөрдү жана талаптарды эске алуу менен саясий партия деп жарандардын коомдун саясий турмушуна катышуусу үчүн түзүлгөн, анын негизги милдети бийликти түзүү жана бийликке ээ болуу үчүн күрөш болгон, убакыттын өтүшү менен туруктуу болгон саясий эрки билдирүү, мамлекеттик бийлик органдарын түзүүгө катышуу, ошондой эле бул бийлик органдарында жарандардын кызыкчылыктарын көрсөтүү жана уставдык тартип, туруктуу мүчөлүк, баалуулуктардын жана кызыкчылыктардын жалпылыгы менен мүнөздөлгөн коомдук бирикме түшүнүлөт.

Адабияттар:

1. Конституции зарубежных государств [Текст]: уч. пос. / сост. Маклаков В.В. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 2000. – 564 б.
2. Лапаева В.В. Право и многопартийность в современной России [Текст] / В.В. Лапаева. – М.: Норма, 1999. – 304 б.
3. Политические партии в условиях демократии. Роль и функции партий в политической системе Федеративной Республики Германия [Текст] / изд. Й.Тезинг, В. Хофмайстер [Текст]. – Санкт Аугустин: Фонд Конрада Аденауэра, 1995. – 557 б.
4. Бекназар-Юзбашев Т.Б. Партии в буржуазных политико-правовых учениях [Текст] / Т.Б. Бекназар-Юзбашев. – М.: Наука, 1988. – 174 б.
5. Зарубежное законодательство о политических партиях [Текст]: сб. норматив актов. – М.: Луч, 1993. – 688 б.
6. Sartori G. Parties and Party Systems: A framework for analysis [Text] / G. Sartori. – Cambridge; London; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1976. – 383 p.
7. Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве [Текст] / Ю.А. Юдин. – М.: Изд. группа «Форум-ИНФРА-М», 1998. – 288 б.
8. Автономов А.С. Правовая онтология политики: к построению системы категорий [Текст] / А.С. Автономов; Фонд развития парламентаризма в России. – М., 1999. – 383 б.
9. Шмачкова Т.В. Мир политических партий [Текст] / Т.В. Шмачкова // ПОЛИС. – 1992. – № 1/2. – 226–234 б.
10. Барамидзе С.М. Конституционно-правовой статус политических партий: законодательное регулирование и его развитие [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / С.М. Барамидзе. – Казань, 2012. – 27 б.
11. Бидильдаева Г.А. Конституционно-правовые основы деятельности политических партий в Кыргызской Республике [Текст]: дис. ... к.ю.н.: 12.00.02 / Г.А. Бидильдаева. – Бишкек, 2007. – 159 б.
12. Шерипов Н.Т. Конституционное право Кыргызской Республики [Текст] / Н.Т. Шерипов. – Бишкек: Нур-Ас, 2010. – 335 б.
13. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран [Текст] / В.Е. Чиркин. – М.: Юристъ, 1997. – 568 б.
14. Дюверже М. Политические партии [Текст] / М. Дюверже. – М.: Академ. проект, 2002. – 560 б.
15. Конституции зарубежных государств [Текст]: учеб. пособие / сост. В.В. Маклаков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 2000. – 564 б.
16. Кочкарова Э.А. Функции, цели, права и обязанности политических партий. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2012. №. 8. С. 166-169.
17. Кочкарова Э.А. Организационно-правовые формы взаимоотношений государства и политических партий. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2010. №. 9. С. 80-83